

Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk
Zeszyt 271, rok 2018, s. 75–92

Anita Kulawiak¹, Magdalena Szmytkowska²

¹Uniwersytet Łódzki, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej, Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej, ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź, georeg@geo.uni.lodz.pl

²Uniwersytet Gdański, Instytut Geografii, Katedra Geografii Społeczno-Ekonomicznej, ul. Bażyńskiego 4, 80-309 Gdańsk, geoms@univ.gda.pl

GEOGRAFICZNY ASPEKT BADAŃ NAD PRZESTRZENIĄ PUBLICZNĄ MIAST W POLSCE

Abstract: The geographical aspect of researching on the public space of the city. The article is an attempt to collate and present the existing works of Polish geographers who focused on public space in cities, taking two main theoretical and methodological approaches – objective and subjective – under consideration. The article discusses different definitions of the analysed term in an interdisciplinary context as well as indicates main aspects and research directions in geographical studies along with the scholars representing them. Moreover, the authors make an attempt to evaluate the existing state of the art and try to set future perspectives for geographical studies on public space in cities. The article finishes with the authors' conclusions regarding the necessity to continue the research on public space and the role Polish geographers shall play in it.

Keywords: public space, urban space, geographical studies, objective approach, subjective approach

JEL codes: O18

Wprowadzenie

Zagadnienie kształtowania i funkcjonowania przestrzeni publicznych we współczesnych miastach jest coraz częściej podejmowanym problemem badawczym, który ze względu na wielowymiarowość związanych z nim procesów znajduje się w kręgu zainteresowań wielu dyscyplin naukowych.

O przestrzeni publicznej mówią i piszą m.in. ekonomiści, urbaniści, architekci, psychologowie środowiskowi, socjologowie oraz geografowie. Co czytawiste, przedstawiciele każdej z reprezentowanych dziedzin postrzegają i poddają analizom naukowym różne aspekty rozwoju przestrzeni publicznej, co z jednej strony – zapewnia komplementarność badań, natomiast z drugiej – może prowadzić do chaosu terminologicznego związanego z tym pojęciem. Wielość podejść i interpretacji dotyczących przestrzeni publicznej ma swoje uzasadnienie przede wszystkim w dostrzeżeniu i zarazem docenieniu przez środowiska polityczno-administracyjne i naukowo-badawcze, ale również społeczne i komercyjne funkcji i znaczenia tej szczególnej przestrzeni miejskiej. W Polsce intensyfikację badań nad przestrzenią miejską obserwuje się od lat 90. XX w.

O szczególnym znaczeniu przestrzeni publicznej w mieście i jej obecności w dyskursie publicznym świadczą określenia, których używają badacze podkreślający, że przestrzeń publiczna stanowi istotę miasta [Bierwiaczonek i in. 2017], jego kwintesencję [Gyurkovich 2010], swoisty kod genetyczny [Lorens 2010], *okno do jego duszy*, gdyż to właśnie w niej i dzięki niej kształtuje się, jak zauważa Zukin [2008], wyobrażenie jego (miasta) życia społecznego zarówno dla mieszkańców, jak i pozostałych użytkowników. To dzięki niej możemy być obecni wśród innych, niekoniecznie znanych nam ludzi. Innymi słowy, dają nam okazję do *widzenia, słyszenia i spotkania* drugiego człowieka [Gehl 2009], objawiania przed nami swojej obywatelskości i konfrontowania jej z obywatelskością innych [Dymnicka 2009] oraz podejmowania działań i współdziałań [Bierwiaczonek i in. 2012]. Tym samym jest ona także postrzegana jak kluczowe spoiwo przestrzeni społecznej miasta, w którym zachodzą procesy fragmentaryzacji, prywatyzacji i kurczenia się przestrzeni wspólnych na rzecz kształtowania przestrzeni ekskluzywnych, wykluczających niektóre grupy użytkowników miasta choćby za sprawą realizacji jakże powszechnych w polskich miastach osiedli grodzonych. Odrębnym, choć równie ważnym aspektem obecności przestrzeni publicznych w miastach, jest ich wpływ na kształtowanie poziomu jakości życia.

Swój wkład w rozwój badań nad przestrzenią publiczną ma także geografia, która już niejako ze swej natury (badania relacji człowiek–środowisko) jest dziedziną naturalnie predestynowaną do badania tego typu przestrzeni. Przestrzeń bowiem, w różnych jej wymiarach, od zawsze była głównym przedmiotem zainteresowania geografii, a geografowie, niezależnie od sposobu jej definiowania, starali się wyjaśnić jej złożoność i zróżnicowanie. Przestrzeń publiczna jest natomiast szczególnym rodzajem przestrzeni, gdyż zachodzi w niej dwustronna relacja na linii człowiek–przestrzeń, która to zdaniem Braudela [1971] stanowi centralny punkt rozważań geograficznych [za: Suliborski, Wójcik 2014].

Wyraźny wzrost zainteresowania problematyką funkcjonowania i znaczenia przestrzeni publicznej w badaniach geograficznych nastąpił w latach 90. ubiegłego wieku wraz z rozwojem geografii społecznej oraz ugruntowaniem w badaniach geograficznych subiektywizmu jako nurtu teoretyczno-metodologicznego wywodzącego się z nauk humanistycznych i społecznych. Nurt ten wzbogacił bowiem dotychczasowe możliwości interpretacyjne przestrzeni o nowe aspekty – społeczne i kulturowe, zwracając większą uwagę przede wszystkim na kwestie indywidualnych doświadczeń, codzienności i odwołując się do wiedzy potocznej [Lisowski 2003].

Z uwagi na znaczący w ostatnich latach wzrost zainteresowania problematyką przestrzeni publicznej w naukach społecznych oraz dokonany w geografii zwrot teoretyczno-metodologiczny, umożliwiający nowe spojrzenie na tę wyjątkową przestrzeń w mieście, a także ze względu na fakt, że geograficzny punkt widzenia na przestrzeń publiczną wydaje się kluczowy za sprawą umiejętności syntezy i interpretacji problemów z perspektywy różnych skal przestrzennych oraz kontekstów badawczych, w niniejszym artykule podjęto próbę opisu i oceny dotychczasowego dorobku publikacyjnego oraz dokonań naukowo-badawczych geografów, zajmujących się tematyką miejskiej przestrzeni publicznej. Zasadnicze części opracowania tworzą: przegląd sposobów rozumienia i definiowania omawianego pojęcia na gruncie wybranych dyscyplin naukowych, ze szczególnym uwzględnieniem geografii, oraz próba uporządkowania dorobku polskich geografów w zakresie badań przestrzeni publicznej miasta pod względem zastosowanych ujęć teoretyczno-metodologicznych wraz ze wskazaniem perspektyw i kierunków badawczych w badaniach geograficznych.

1. Pojęcie przestrzeni publicznej w ujęciu interdyscyplinarnym ze szczególnym uwzględnieniem badań geograficznych

Przestrzeń publiczna stała się w ostatnich dziesięcioleciach pojęciem powszechnym, które pojawia się systematycznie zarówno w dyskursie publicznym, medialnym, jak i naukowym. Owa powszechność wynika z wielości prezentowanych sposobów rozumienia i nadawania znaczeń przestrzeni publicznej w zależności od reprezentowanej sfery życia publicznego i tym samym prowadzi do formułowania różnorodnych definicji zjawiska, co z kolei jest efektem reprezentowanej przez badacza dyscypliny naukowej.

W potocznym rozumieniu przestrzeń publiczna oznacza miejsca ogólnodostępne, w których znajdują się lub mogą przebywać ludzie, wchodząc ze sobą w różnego typu relacje. W ujęciu publicystycznym przestrzeń

publiczna to najczęściej obszar debaty, wymiany poglądów i tworzenia opinii publicznej. Zdecydowanie najwięcej trudności nastęrcza natomiast zdefiniowanie tego pojęcia na gruncie naukowym, gdyż przestrzeń publiczna z uwagi na jej znaczenie, złożony charakter i funkcje stanowi przedmiot zainteresowania wielu nauk. Każda z nich widzi zatem tę przestrzeń inaczej, przez pryzmat koncepcji i filozofii obowiązujących w obrębie danej dyscypliny. Jak zauważa Nawrocki [2009], choć różni badacze posługują się tym pojęciem w różnym kontekście, nie zawsze precyzują, co za nim się kryje. W efekcie, pojęcie to stało się wielce niejednoznaczne i mgliste, a ponadto obrosło już tak wieloma interpretacjami, że nawet próby jego uporządkowania, podejmowane przede wszystkim na gruncie socjologii, nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Nadal zatem aktualne jest spostrzeżenie Rewers [2005], która twierdzi, że pojęcie przestrzeni publicznej jest na pozór jasne i oczywiste, użyteczne jako metafora, lecz kiedy poza nią wyjdziemy, do głosu dochodzą wątpliwości, tym większe, że często pojęcie to jest przywoływane bez próby sprecyzowania jego znaczenia [za: Bierwiaczonek i in. 2012]. Maik [2011] uważa, że trudności w definiowaniu miejskich przestrzeni publicznych wynikają z faktu, że przybierały one w historii rozwoju miasta rozmaite formy, pełniąc różne funkcje, a Sagan [2017: 132] stwierdza, że zdefiniowanie przestrzeni publicznej wymaga odwołania się do będącej do niej w opozycji przestrzeni prywatnej bądź przestrzeni kontrolowanej na zasadach prywatnej własności.

Pomimo braku naturalnej w nauce jedności pojęciowej, w wielu definicjach przestrzeni publicznej można wyróżnić pewne powtarzalne elementy, jakimi są: nieograniczony dostęp do tej przestrzeni oraz funkcja nawiązywania i podtrzymywania relacji społecznych. Wielu autorów, niezależnie od reprezentowanej dziedziny, jest zgodnych co do faktu, że przestrzeń publiczna to nie jakakolwiek dowolna przestrzeń, lecz taka, którą wyróżniają pewne, określone cechy, tj. fizyczna dostępność dla wszystkich zainteresowanych, niestwarzająca ograniczeń użytkowania (korzystania) z niej, przeznaczona na potrzeby realizacji bezpośrednich kontaktów społecznych, stwarzająca możliwości szerokich interakcji i oddziaływań społecznych, tj. manifestacji, obrzędów religijnych, rekreacji, działań artystycznych, jak też przestrzeń, która jest zaprojektowana z myślą o realizacji potrzeb społecznych i poprawy jakości życia mieszkańców. Takie spojrzenie na przestrzeń publiczną prezentują m.in. Niessen [2008], Lorens [2010], Pancewicz [2010] czy Mironowicz [2010]. W naukach społecznych (głównie socjologii, psychologii społecznej, antropologii kulturowej) przestrzeń publiczna definiowana jest nieco szerzej. Ich przedstawiciele za przestrzeń publiczną uznają bowiem obszar, który nie tylko jest ogólnie dostępny, ale przede wszystkim jest przez daną społeczność *oswojony*. Innymi słowy, w ich opinii przestrzeń publiczna to obszar należący do miejskiej społeczności, który traktuje ona jako swój i w którym rozgrywa

się miejski spektakl życia codziennego. Stąd w literaturze przedmiotu można spotkać się z określeniem przestrzeni publicznej zarówno jako obszaru przeznaczonego na potrzeby realizacji bezpośrednich kontaktów oraz innych potrzeb społecznych, jednocześnie fizycznie dostępnego dla wszystkich zainteresowanych osób [Lorens 2010], ale także jako miejsca, które należy do miejskich społeczności, które traktuje ona jako swoje, w których wspólnota się spotyka, które mają demokratyczny charakter i które demokratycznych zasad są emanacją i warunkiem [Krajewski 2005].

Ten różnorodny sposób definiowania przestrzeni publicznej znalazł swój wyraz także w pracach geograficznych, gdyż geografowie zajmujący się tą przestrzenią powołują się na różne jej ujęcia. Należy przy tym zauważyć, że przedstawiciele tej dyscypliny, w przeciwieństwie do badaczy z innych nauk, nie podejmowali dotychczas prób definiowania przestrzeni publicznej z perspektywy dokonań własnej dyscypliny, lecz w swoich pracach korzystali głównie z już istniejącego dorobku. Geografowie, podobnie jak przedstawiciele innych nauk, za kluczową cechę opisującą przestrzeń publiczną uznają jej powszechną otwartość i dostępność [Parysek 201; Runge 2017], traktując jako miejsce interakcji społecznych [Parysek 2011; Kociuba 2013] i dobro wspólne [Grabkowska 2017; Sagan 2017; Ratajczak 2018] bądź odnosząc jej pojmowanie do obszaru kulturowego za sprawą obecności identyfikujących się z tym obszarem grup społecznych [Górka 2013].

Maik [2011: 10–11] dokonał ważnego osadzenia geograficznych badań nad przestrzenią publiczną w tematyce dotyczącej struktury przestrzennej miasta, które w szerszym kontekście naukowo-badawczym przynależą do dorobku geografii osadnictwa. W ramach ujęcia geograficznego autor wyodrębnił zarazem trzy zasadnicze aspekty badawcze: morfologiczny, funkcjonalny i społeczny. Również Runge [2017: 102] podjął i kontynuował ten kierunek rozważań, przypisując powyższym wymiarom stosowne odniesienia badawcze (tab. 1), których źródła mają swoje miejsce głównie w pracach socjologicznych [m.in. Jałowiecki 1980; Castells 1982; Lefebvre 1991; Jałowiecki, Szczepański 2002].

Poza wymiarem geograficznym Maik [2011: 11] wyodrębnił jeszcze ujęcie socjologiczne i urbanistyczne. Pierwsze z nich dotyczy traktowania przestrzeni publicznej jako obszaru relacji i procesów społecznych, praktyk codziennego życia oraz zdarzeń uwikłanych w specyficzne konteksty społeczne i kulturowe. Drugie z kolei wiąże się z praktyką projektowania i kształtowania przestrzeni publicznych dla sukcesywnego podnoszenia jakości życia w mieście.

Na podstawie przeglądu dorobku polskich geografów w zakresie podejmowanej w badaniach tematyki przestrzeni publicznej można stwierdzić, że dość konsekwentnie adaptowali oni funkcjonujące w literaturze przedmiotu ujęcia definicyjne przestrzeni publicznej zgodnie z preferowanym podejściem teoretyczno-metodologicznym: obiektywistycznym (naturalistycznym)

Tabela 1

Główne aspekty i odniesienia badawcze w badaniach geograficznych nad przestrzenią publiczną miasta

Aspekty badań przestrzeni publicznej w ujęciu geograficznym	Główne odniesienia badawcze
Morfologiczne	Odniesienie przestrzeni publicznej do przestrzeni społecznej i jej identyfikacja według podprzestrzeni społecznych: przestrzeni produkcji, konsumpcji, symboliki, wymiany i władzy
Funkcjonalne	Określenie relacji człowieka z wydzielonymi obszarami funkcjonalnymi
Społeczne	Identyfikacja stopnia zaspokojenia potrzeb społecznych oraz określenia ich znaczenia dla zachowań codziennych i praktyk miejskich

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Maik [2011: 10], Runge [2017: 102].

bądź subiektywistycznym (humanistycznym). Przedstawiciele pierwszego, obiektywistycznego podejścia, z racji postrzegania świata jako materialnego i wypełnionego rzeczami, widzą przestrzeń publiczną tak, jak definiują ją głównie przedstawiciele nauk technicznych i ekonomicznych, czyli jako obszar dostępny powszechnie dla ludzi, nieodpłatnie, o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców, sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na swoje położenie i morfologię oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne [Mierzejewska 2001; Leśniewska, Drzewiecki 2011]. Można zatem stwierdzić, że przyjmują rozumienie tej przestrzeni w kontekście jej struktury oraz pełnionych funkcji, co wprost można odnieść do proponowanego przez Maika [2011] morfologicznego i funkcjonalnego aspektu badań nad przestrzenią publiczną.

Natomiast w pracach wyrosłych na gruncie geografii społecznej (nurt subiektywistyczny), w których świat postrzegany jest jako społecznie wytworzony i w których nacisk kładzie się przede wszystkim na świat ludzkiej wyobraźni i znaczeń, dominuje ujęcie przestrzeni publicznej bliskie podejściu socjologicznemu. Maik [2011] podkreśla przy tym dwuwymiarowość kwestii społecznej w przestrzeni publicznej w postaci współzależnych aren: procesów społecznych oraz życia codziennego. W pracach tych przestrzeń publiczna najczęściej określana jest jako teren interakcji społecznych, obszar (miejsce), w którym zachodzą specyficzne relacje między jednostką a społecznością, oraz jako przestrzeń (miejsce), która tworzy tożsamość miasta. Tak rozumiana przestrzeń publiczna jest tym fragmentem przestrzeni miejskiej, który stanowi miejsce dla reprezentacji społeczności lokalnej i której formę oraz wykorzystanie reprezentują relacje władzy i wydarzenia historyczne, możliwości, wartości, potrzeby, ambicje, marzenia i obawy, wyrażane przez lokalny system semiotyczny [Czepczyński 2012]. Jelonek [2011] podkreśla również, że

choć przypisywanie przestrzeni publicznej znaczenia (wartości) powoduje jej utrwalenie w pamięci indywidualnej i zbiorowej, to należy się liczyć z jej czasową zmiennością. Trzeba to wiązać z niestałością uwarunkowań historycznych, politycznych i administracyjnych określonych terytoriów. W kontekście powyższego należy wskazać na istotny potencjał geografii społecznej jako dyscypliny wiążącej zagadnienia natury społecznej i przestrzennej w zakresie możliwości realizacji holistycznych badań nad przestrzeniami publicznymi miast.

2. Główne ujęcia badawcze przestrzeni publicznej w badaniach geograficznych

Jak wspomniano we wstępnej części opracowania, tematyka kształtowania i funkcjonowania przestrzeni publicznych stała się istotnym zagadnieniem badawczym w wielu dziedzinach i dyscyplinach naukowych. Owa interdyscyplinarność badań odzwierciedla wielowymiarowość problematyki przestrzeni publicznej, rozpatrywanej w aspekcie przestrzennym, funkcjonalnym, społecznym i ekonomicznym, oraz podkreśla jej ważkość w kontekście kształtowania przestrzeni społecznej miast.

Również w pracach geograficznych zaznacza się w ostatnich dekadach istotny wzrost zainteresowania tematyką miejskich przestrzeni publicznych. I chociaż geografów cechuje holistyczne podejście do przedmiotu badań oraz umiejętność syntezy i wielopoziomowej interpretacji badanych zjawisk i procesów, to w badaniach przestrzeni publicznej można wskazać na dwa zasadnicze podejścia teoretyczno-metodologiczne: obiektywistyczne i subiektywistyczne, które – jak wyżej zaznaczono – są zgodne z reprezentowanym przez nich kierunkiem i nurtem badawczym. Na podstawie analizy prac geograficznych, w których podjęto zagadnienia przestrzeni publicznych, można stwierdzić, że podejście obiektywistyczne wyraźnie nawiązuje do dorobku geografii osadnictwa (miast), natomiast subiektywistyczne – do socjologii. W pierwszym podejściu przestrzenie publiczne, są rozpatrywane w dwóch aspektach: morfologicznym (morfogenetycznym) i funkcjonalnym. Kontekst morfologiczny umożliwia prowadzenie analiz tych szczególnych przestrzeni miasta w ujęciu genetyczno-historycznym oraz w wymiarze urbanistyczno-architektonicznym. Natomiast w kontekście funkcjonalnym przestrzenie publiczne są rozpatrywane z punktu widzenia użytkowania gruntów miejskich oraz funkcji pełnionych przez konkretne obszary w mieście. Do podstawowych problemów badawczych, jakie są podejmowane w pracach geografów w nurcie naturalistycznym, należą:

- genetyczno-historyczny rozwój przestrzeni publicznych,

- fizjonomia i morfologia przestrzeni publicznych,
- funkcje przestrzeni publicznych,
- społeczne i ekonomiczne znaczenie przestrzeni publicznej w strukturze przestrzennej miasta,
- kształtowanie i przeobrażenia przestrzeni publicznych w kontekście procesów odnowy i komercjalizacji przestrzeni miejskiej.

Z kolei w podejściu subiektywistycznym przestrzeń publiczna jest rozpatrywana jako szczególnie fragment przestrzeni społecznej, w której zachodzą specyficzne relacje między jednostką a tą przestrzenią, która jest przez ludzi postrzegana i wywołuje określone emocje. Problematyka badawcza w nurcie humanistycznym odnosi się do kilku zasadniczych grup zjawisk i procesów społeczno-przestrzennych w mieście:

- jakości i znaczenia symbolicznego przestrzeni publicznych,
- percepcji, wyobrażeń i waloryzacji przestrzeni publicznych,
- kreowania przestrzeni publicznych (m.in. tematyzacji przestrzeni miejskiej, polityki wizerunkowej),
- zawierania przestrzeni publicznych na skutek planowanych i spontanicznych procesów w przestrzeni miejskiej (m.in. rewitalizacji, prywatyzacji).

Przeprowadzony na potrzeby niniejszej publikacji przegląd prac naukowych geografów, podejmujących problematykę przestrzeni publicznych – choć z pewnością daleko niewystarczający i niestanowiący pełnej bibliografii z tego zakresu – pozwala na wskazanie kilku prawidłowości pod względem chronologicznym i teoretyczno-metodologicznym oraz aktywności geograficznych ośrodków akademickich w zakresie podejmowania tematyki badawczej odnośnie do przestrzeni publicznej miasta.

Przestrzeń publiczna miasta stała się ważnym nurtem badań geograficznych począwszy od lat 90. XX w., co wynika z rozwoju subdyscypliny geografii, jaką jest geografia humanistyczna (społeczna) i związane z nią nowe zagadnienia i metody badawcze. Swoistym apogeum zainteresowania i realizacji badań geograficznych na temat przestrzeni publicznych miast był początek drugiej dekady XXI w., co bezsprzecznie należy wiązać z nasiloną wówczas działalnością konferencyjną i publikacyjną¹. W ostatnich latach w badaniach przestrzeni publicznych miast zaznacza się aspekt ich rozwoju i przekształceń w kontekście coraz intensywniej zachodzących procesów rewitalizacji dzielnic śródmiejskich. Odnosząc dorobek geografów do przedstawionych wyżej podejść teoretyczno-metodologicznych: obiektywistyczne *versus* subiektywistyczne, można stwierdzić, że nieznacznie ilościowo przeważają prace

¹ Publikacje będące zwieńczeniem konferencji poświęconych przestrzeniom publicznym: Jażdżewska [2011a, b], Heffner, Marszał [2012], Madurowicz [2014].

geograficzne reprezentujące naturalistyczny nurt w badaniach. W tabeli 2 podjęto próbę zestawienia podejść metodologicznych wraz z poruszonymi w ich ramach najważniejszymi kwestiami badawczymi oraz reprezentującymi je badaczami.

Tabela 2

Dorobek polskich geografów w zakresie badań przestrzeni publicznej

Podjęcie teoretyczno-metodologiczne	Główne kwestie badawcze	Wybrane badania
Obiektywistyczne	tradycyjne i nowe funkcje przestrzeni publicznych	Jaroszewska-Brudnicka 1997, Kozieł, Miszewska 1997, Wojnarowska, Strumiłło 2002, Kłosowski 2002, Górka 2004a, b, Kałuża 2007, Szmytkowska 2008, Maik 2011, Groeger 2011, Kazimierczak 2011, Mierzejewska 2011b, Parysek 2011, Celińska-Janowicz 2011, Krzysztofik, Kantor-Pietraga 2011, Kulesza, Wojtkiewicz 2011, Janiszewska, Klima, Rochmińska 2011, Gibas, Czornik 2012, Jaroszewska-Brudnicka 2014
	kształtowanie, funkcjonowanie i znaczenie przestrzeni publicznych w strukturze przestrzennej miast	Parysek i in. 1995, Duś, Tkocz 1997, Kulesza 1997, Liszewski 2006, Jakóbczyk-Gryszkiewicz i in. 2008, Przybylska 2008, Sobczyński, Wolaniuk 2010, Czepczyński 2010, Mierzejewska 2011a, Runge i in. 2011, Runge, Spórna 2011, Czepczyński, Szczepańska 2013, Kazimierczak 2014, Wojnarowska 2015, Szmytkowska 2016, Mantey, Sudra 2018, Mantey, Kępkowicz 2018
	rozwój i przekształcenia przestrzeni publicznych w kontekście procesów rewitalizacji dzielnic śródmiejskich	Jadach-Sepiolo 2011, Coudroy de Lille i in. 2011, Gorczycewska 2011, Kazimierczak 2014, 2017, Rogatka, Stasiak 2015, Szmytkowska 2016, Wojnarowska 2017a
Subiektywistyczne	percepcja i waloryzacja przestrzeni publicznych	Libura 1990, Jurek 1995, Kantor-Pietraga 2010, Szymańska 2011, Groeger 2012a
	przestrzenie publiczne w kontekście jakości życia	Masik 2006, Ceglowska, Matykowski 2010, Piotrowska 2010, Groeger 2012b, Graczyk, Staszewska 2012, Janiszewska i in. 2013, Madurowicz 2014, Kulawiak 2014, Wojnarowska 2017a, b
	symboliczne i wspólnotowe znaczenie przestrzeni publicznych	Suliborski 2011, Klima 2011, 2013, Czepczyński 2012, Górka 2013, Kulczyńska, Matykowski 2014, Mantey i in. 2014, Przybylska 2014, Grabkowska 2017, Sagan 2017, Ratajczak 2018

Źródło: Opracowanie własne.

Z przeglądu literatury geograficznej poświęconej tematyce miejskich przestrzeni publicznych wynika, że reprezentowana jest w nich większość polskich ośrodków akademickich. Największy udział w geograficznych badaniach przestrzeni publicznych mają dotychczas przedstawiciele ośrodków akademickich w Łodzi, Katowicach, Gdańsku, Poznaniu i Warszawie.

3. Kierunki ewolucji badań przestrzeni publicznej z perspektywy geograficznej

Na podstawie przeglądu polskiej literatury geograficznej, traktującej o przestrzeni publicznej miasta, można wskazać kilka zarysowujących się prawidłowości i podjąć próbę określenia kierunków kontynuacji badań. Jak wynika z powyższych analiz zebranych źródeł, prace geografów można – nawiązując do klasycznego podziału przestrzeni społecznej Wallisa [1979] na podsystem urbanistyczny i społeczny – podzielić na dwa podstawowe wymiary: urbanistyczny (materialny) i społeczny. W ramach pierwszego powstały opracowania, które dotyczyły przede wszystkim morfologii, struktury i funkcjonowania przestrzeni publicznej w wymiarze przestrzennym i ekonomicznym. W drugim typie dominowały zagadnienia dotyczące:

- przestrzeni publicznej jako społecznie znaczącej i symbolicznej, kształtującej lokalną tożsamość i poziom identyfikacji z miastem,
- jej społecznego odbioru, czyli percepcji i waloryzacji,
- roli przestrzeni publicznej w kontekście kształtowania jakości życia w mieście.

Postępujący rozwój nurtu humanistycznego w polskiej geografii oraz zauważany w ostatnich latach istotny wzrost zainteresowania kwestią społeczną w polskich miastach, tak wyraźnie zdominowanych od początku transformacji ustrojowej doktryną neoliberalną, daje podstawy ku twierdzeniu, że w badaniach nad szczególnym wymiarem przestrzeni społecznej, jakim jest przestrzeń publiczna miasta, udział badań realizowanych w nurcie humanistycznym będzie systematycznie wzrastał. Geografowie coraz aktywniej bowiem realizują badania i projekty o charakterze jakościowym, które wymagają stosowania metodologii z zakresu nauk społecznych. Można odnieść wrażenie, że dokonania naukowe na gruncie geografii miast w coraz większym stopniu zbiegają się tematycznie, problemowo i metodologicznie z badaniami z zakresu socjologii miasta, co utwierdza w przekonaniu o kontynuacji nurtu subiektywistycznego w badaniach geograficznych. Znaczący dorobek socjologów miasta w zakresie badań nad miejską przestrzenią publiczną w ostatnich latach [Nawrocki 2009; Dymnicka 2009, 2013; Bierwiazonek i in. 2012; Bierwiazonek 2016] staje się ważnym punktem odniesienia dla

badań geograficznych. Wzrastająca aktywność i zaangażowanie społeczne, kontestacja traktowania przestrzeni miejskiej (szczególnie publicznej) jako dobra rynkowego i wzmagające się postulaty rozumienia jej w kategoriach dobra wspólnego również mogą być znaczącym przyczynkiem ku rozwojowi nurtu społecznego w badaniach geograficznych.

Jednocześnie nie ulega wątpliwości, że geografowie powinni i będą kontynuować badania i analizy w nurcie obiektywistycznym. Współczesne przeobrażenia przestrzeni publicznych w wymiarze przestrzennym, funkcjonalnym i ekonomicznym w istotny sposób oddziałują na lokalną strukturę społeczno-gospodarczą. Szczególnie istotny wydaje się kontekst rewitalizacji obszarów miasta o charakterze publicznym oraz kształtowanie nowych przestrzeni i obiektów, które w założeniach ich twórców mają być otwarte i dostępne dla wszystkich użytkowników, a z czasem – nabrać społecznego znaczenia.

Nie sposób oprzeć się ogólnej refleksji, że największą rolę w badaniach nad przestrzenią publiczną miasta geografowie odegrają dopiero wówczas, kiedy wykorzystają swój naturalny warsztat badawczy i umiejętności syntetycznego ujmowania zjawisk i procesów społeczno-ekonomicznych oraz funkcjonalno-przestrzennych, a zatem powiążą umiejętnie oba nurty badawcze poprzez nałożenie na podsystem urbanistyczny podsystemu społecznego [Wallis 1979]. Nie ulega wątpliwości, że zarówno podsystemy urbanistyczny i społeczny, jak i odpowiadające im podejścia badawcze naturalistyczne i humanistyczne tkwią w układzie interakcyjnym. Zagadnienia badawcze przypisywane nurtowi obiektywistycznemu, takie jak: kształtowanie i struktura obszaru czy funkcje przestrzeni publicznej, stanowią bazę dla badań realizowanych w nurcie subiektywistycznym. I odwrotnie: badana w ramach nurtu humanistycznego świadomość społecznego odbioru i znaczeń przypisanych danym przestrzeniom publicznym oraz ich wpływu na kształtowanie jakości życia w mieście i lokalnej tożsamości, powinny być podstawą wyboru kierunków przeobrażeń przestrzenno-funkcjonalnych i dalszego rozwoju tych obszarów miasta, badanych w ramach nurtu obiektywistycznego. Perspektywa realizacji wielowymiarowych badań nad przestrzenią publiczną miasta z zastosowaniem typowego dla geografów podejścia holistycznego, którego efektem będzie syntetyczny i całościowy obraz przedmiotu badań, wydaje się być optymalnym kierunkiem w podejmowaniu i realizacji problematyki przestrzeni publicznej.

Wnioski

Na podstawie przeglądu dorobku polskiej geografii w zakresie problematyki przestrzeni publicznej miasta można stwierdzić, że na poziomie rozważań teoretycznych: definicyjnych i klasyfikacyjnych, polscy badacze

wykorzystują w swoich pracach dorobek przedstawicieli innych dyscyplin naukowych, w tym szczególnie urbanistów i socjologów. Ponadto zagadnienie przestrzeni publicznej jest podejmowane raczej w ramach szerszych badań i stanowi jeden z aspektów prowadzonych analiz. Można stwierdzić, że na tle innych dyscyplin naukowych w pracach geograficznych jest na razie mniej pogłębionych studiów nad tym szczególnym typem przestrzeni miejskiej.

Z przeglądu opracowań geograficznych dokonanego na potrzeby niniejszego artykułu wynika, że dotychczas przeważają prace badawcze zrealizowane w nurcie obiektywistycznym, nawiązujące do opisu morfologii, struktury i funkcji przestrzeni publicznych. Zaznacza się jednak istotny wzrost zainteresowania badaniami prowadzonymi w nurcie humanistycznym, co wynika ze wzrostu znaczenia subdyscypliny geografii, jaką jest geografia społeczna (humanistyczna), oraz rosnącej roli kwestii społecznej miasta, zarówno w dyskursie publiczno-medialnym, jak i naukowym (przestrzeń publiczna jako dobro rynkowe vs. dobro wspólne).

Analiza zebranego materiału publikacyjnego prowadzi do generalnego wniosku i zarazem postulatu, aby polscy geografowie – cechujący się umiejętnością prowadzenia badań o charakterze wieloaspektowym i zarazem syntetycznego opisu zjawisk i procesów zachodzących w przestrzeni – podkreślali swój wkład w badania przestrzeni publicznej miast za sprawą holistycznego podejścia do badań. Tym samym w swoich pracach powiążą podsystem urbanistyczny i społeczny, które są naturalnie połączone siecią interakcyjnych relacji, oddając tym samym pełen obraz przestrzeni publicznych, z całą ich złożonością i wielością znaczeń.

Literatura

- Bierwiazonek K., 2016, *Społeczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Bierwiazonek K., Dymnicka M., Kajdanek K., Nawrocki T., 2017, *Miasto, przestrzeń, tożsamość. Studium trzech miast: Gdańsk, Gliwice, Wrocław*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Bierwiazonek K., Lewicka B., Nawrocki T., 2012, *Rynki, malle i cementarze. Przestrzeń publiczna miast śląskich w ujęciu socjologicznym*. Wydawnictwo Nomos, Kraków.
- Braudel E., 1971, *Historia i trwanie*. Czytelnik, Warszawa.
- Castells M., 1982, *Kwestia miejska*, PWN, Warszawa.
- Cegłowska A., Matykowski R., 2010, *Przestrzenie publiczne i ich znaczenie w dużym mieście. Przypadek Poznania*. Studia Miejskie, 2: 243–257.
- Celińska-Janowicz D., 2011, *Centra handlowe wobec miejskiej przestrzeni publicznej – nie tylko imitacja*, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.

- Coudroy de Lille L., Jażdżewska I., Lavot A., 2011, *Nadbrzeżna przestrzeń publiczna w Lyonie. Nowa jakość przestrzeni publicznej nad Rodanem*, [w:] *Człowiek w przestrzeni publicznej miasta*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź: 51–68.
- Cudny W., 2011, *Pomnik jako element przestrzeni miejskiej – zmienność formy w czasie. Przykład Torunia*, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Czepczyński M., 2010, *Nowe krajobrazy Gdańska jako reprezentacja przemian społecznych i gospodarczych miasta na przełomie XX i XXI wieku*, [w:] *Gdańsk 1990–2010. Oblicza architektoniczne miasta*. Urząd Miejski w Gdańsku, Gdańsk: 10–19.
- Czepczyński M., 2012, *Przestrzeń publiczna jako forma reprezentacji społeczności lokalnych. Między hibernacją a animacją centrów małych miast woj. pomorskiego*, [w:] *Przestrzeń publiczna małych miast*, K. Heffner, T. Marszał (red.). Studia KPZK, PAN, 144: 7–20.
- Czepczyński M., Szczepańska A., 2013, *Kierunki przemian przestrzeni publicznej ulicy Świętojańskiej*. Rocznik Gdyński, 25: 154–171.
- Duś E., Tkocz M., 1997, *Tendencje zmian w użytkowaniu fragmentu centrum Katowic w latach 1984–1995*, [w:] *Współczesne przemiany struktur przestrzennych dużych miast*, J. Kaczmarek (red.). IX Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Dymnicka M., 2009, *Przestrzeń dla obywateli. O uniwersalności helleńskiego modelu przestrzeni publicznej*, [w:] *Człowiek – miasto – region. Związki i interakcje*, G. Gorzelak, M.S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir (red.). Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa: 17–28.
- Dymnicka M., 2013, *Przestrzeń publiczna a przemiany miasta*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Gehl J., 2009, *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*. Wyd. RAM, Kraków.
- Gibas P., Czornik M., 2012, *Postulaty ponowoczesności jako impulsy zmian w miejskich przestrzeniach publicznych (przykład miast woj. śląskiego)*, [w:] *Przestrzeń publiczna małych miast*, K. Heffner, T. Marszał (red.). Studia KPZK PAN, 144: 47–66.
- Gorczycewska E., 2011, *Przestrzeń publiczna nowych terenów przemysłowych na wybranych przykładach z Łódzkiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej*, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź: 203–215.
- Górka Z., 2004a, *Krakowska dzielnica staromiejska w dobie społeczno-ekonomicznych przemian Polski na przełomie XX i XXI w. Użytkowanie ziemi i funkcje*. IGI&P UJ, Kraków.
- Górka Z., 2004b, *Przemiany śródmieść miast polskich w dobie transformacji*, [w:] *Przemiany struktury przestrzennej miast w sferze funkcjonalnej i społecznej*, J. Ślodziak (red.). Uniwersytet Opolski, Opole: 79–86.
- Górka A., 2013, *Małe miasta w dużych, duże miasta w małych – wspólnoty lokalne czy alienacja w przestrzeni publicznej*. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 15: 293–304.
- Grabkowska M., 2017, *Przestrzeń miasta postsocjalistycznego jako dobro wspólne. Przegląd koncepcji teoretycznych*. Prace Geograficzne, 149: 33–52.

- Graczyk R., Staszewska S., 2012, *Przestrzenie publiczne małych miast miejscem życia społecznego (spojrzenie urbanisty i architekta). Przykład Pobiedzisk*, [w:] *Przestrzeń publiczna małych miast*, K. Heffner, T. Marszał (red.). Studia KPZK, PAN, 144: 135–147.
- Groeger L., 2011, *Przestrzeń publiczna generatorem atrakcyjności przestrzeni mieszkaniowej wybranych osiedli mieszkaniowych w Łodzi*, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Groeger L., 2012a, *Przestrzeń publiczna małego miasta w opinii mieszkańców (przykład Łasku)*, [w:] *Przestrzeń publiczna małych miast*, K. Heffner, T. Marszał (red.). Studia KPZK, PAN, 144.
- Groeger L., 2012b, *Rola i kształtowanie przestrzeni publicznych w podnoszeniu atrakcyjności i wartości inwestycji mieszkaniowych*, [w:] *Inwestycje w mieście, uwarunkowania ekonomiczne, organizacyjne i przestrzenne*, M.J. Nowak, T. Skotarczak (red.). CeDe-Wu, PL Wydawnictwa Fachowe, Warszawa: 89–105.
- Gyurkovich J., 2010, *Architektura w przestrzeni miasta. Wybrane problemy*. Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Heffner K., Marszał T. (red.), 2012, *Przestrzeń publiczna małych miast*. Studia KPZK PAN, 144.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., Dyba W., Marcińczak S, Tanaś S., 2008, *Zagospodarowanie terenów rekreacyjnych w Łodzi. Plany i perspektywy*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Jałowiecki B., 1980, *Człowiek w przestrzeni miasta*. Śląski Instytut Naukowy, Katowice.
- Jałowiecki B., 2000, *Przestrzeń społeczna*, [w:] *Encyklopedia socjologiczna*, t. 3. Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Jałowiecki B., 2010, *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Jałowiecki B., Szczepański M.S., 2002, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Janiszewska A., Klima E., Rochmińska A., 2011, *Centra handlowe w Łodzi – zawłaszczona przestrzeń publiczna?*, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź: 157–166.
- Janiszewska A., Klima E., Rochmińska A., 2013, *Poza domem – przestrzeń publiczna mieszkańców małych miast*. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 15: 271–292.
- Jaroszewska-Brudnicka R., 1997, *Struktura usług na Starym Mieście w Toruniu*, [w:] *Współczesne przemiany struktur przestrzennych dużych miast*, J. Kaczmarek (red.). IX Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Jaroszewska-Brudnicka R., 2014, *Nowa jakość przestrzeni publicznej kampusu – ku integracji społeczności akademickiej i mieszkańców miasta?*, [w:] *Kształtowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*, M. Madurowicz (red.). IGSEiGP, Warszawa.
- Jażdżewska I. (red.), 2011a, *Człowiek w przestrzeni publicznej miasta*. XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Jażdżewska I. (red.), 2011b, *Przestrzeń publiczna miast*. XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.

- Jelonek A., 2011, *Przestrzeń publiczna miasta jako obszar penetracji turystycznej*, [w:] *Człowiek w przestrzeni publicznej miasta*, I. Jażdżewska (red.). Uniwersytet Łódzki, Łódź: 35–40.
- Jurek J., 1995, *Postrzeganie centrum i peryferii dużego miasta przez jego mieszkańców*, [w:] *Centra i peryferie dużych miast, transformacja i przyszłość. Pojęcia i metody badawcze*, J. Kaczmarek (red.). VIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Kałuża Ł., 2007, *Zmiany funkcjonalne obszarów pokopalnianych na przykładzie Silesia City Center (Katowice)*, [w:] *Z badań nad wpływem antropopresji na środowisko*, t. 8, M. Rzętała (red.). WNoZ UŚ, Sosnowiec.
- Kantor-Pietraga I., 2010, *Centrum Sosnowca w opinii jego mieszkańców*, [w:] *Stare i nowe problemy badawcze w geografii społeczno-ekonomicznej*, S. Sitek (red.). Cieszyńskie Warsztaty z Geografii Społeczno-Ekonomicznej. WNoZ UŚ, Sosnowiec.
- Kazimierczak J., 2011, „Nowe” versus „stare” przestrzenie publiczne w centrum miasta. Przykład Łodzi, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Kazimierczak J., 2014, *Rewitalizacja terenów przemysłowych a czytelność przestrzeni publicznej w centrach współczesnych miast europejskich. Analiza na przykładzie Manchesteru i Lyonu*, [w:] *Kształtowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*, M. Madurowicz (red.). IGSEiGP, Warszawa.
- Kazimierczak J., 2017, „Zielona rewolucja”: demolowanie i rewitalizacja w kształtowaniu przestrzeni publicznej miast. *Studia Miejskie*, 28.
- Klima E., 2011, *Przestrzeń religijna miasta*. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Klima E., 2013, *Przestrzeń religijna małego miasta jako część przestrzeni publicznej*. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 13: 239–253.
- Kłosowski F., 1997, *Główne ulice handlowe wybranych miast aglomeracji katowickiej w latach 1991–1995*, [w:] *Współczesne przemiany struktur przestrzennych dużych miast*, J. Kaczmarek (red.). IX Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Kłosowski F., 2002, *Hipermarkety w przestrzeni handlowej miast aglomeracji katowickiej*, [w:] *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*, J. Słodczyk (red.). Uniwersytet Opolski, Opole.
- Kociuba D., 2013, *Gra o przestrzeń publiczną miast*. *Studia Miejskie*, 12: 95–105.
- Kozieł R., Miszewska B., 1997, *Morfologia i ekstraordynacyjne funkcje ulicy Świdnickiej*, [w:] *Współczesne przemiany struktur przestrzennych dużych miast*, J. Kaczmarek (red.). IX Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Krajewski M., 2005, *Co to jest sztuka polityczna*. *Kultura i Społeczeństwo*, 1.
- Krzysztofik R., Kantor-Pietraga I., 2011, *Zmienność funkcji miasta i przestrzeni publicznej na przykładzie Mysłowic: 1911–2011*, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Kulawiak A., 2014, *Dysproporcje warunków i jakości życia mieszkańców jednostki osiedlowej Teofilów w Łodzi. Przykład osiedli Rojna i Rogatka*, [w:] *Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki*, A. Suliborski, M. Wójcik (red.). Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Kulczyńska K., Matykowski R., 2014, *Struktura przestrzenna miasta granicznego, jego przestrzeń publiczna i symboliczna na przykładzie Cieszyna*, [w:] *Współczesne wyzwania*

- polityki regionalnej i gospodarki przestrzennej, S. Ciok, S. Dołzbłasz (red.). Rozprawy Naukowe IGiRR UW, 33/1: 123–134.
- Kulesza M., 1997, *Rynki i place miejskie w starych miastach Polski Środkowej (dawne woj. łęczyckie i sieradzkie)*. Rocznik Łódzki, 44: 65.
- Kulesza M., Wojtkiewicz J., 2011, *Zabytkowy obszar chroniony w przestrzeni publicznej miasta na przykładzie parku kulturowego „Miasto tkaczy” w Zgierzu*, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Lefebvre H., 1991, *The production of space*. Blackwell, Oxford.
- Leśniewska K., Drzewiecki P., 2011, *Problemy zagospodarowania i kształtowania przestrzeni publicznej na obszarze Lasu Łągiennickiego w Łodzi*, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Libura H., 1990, *Percepcja przestrzeni miejskiej*. Rozwój Regionalny i Lokalny, Samorząd Terytorialny, 31
- Lisowski A., 2003, *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*. Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Liszewski S., 2006, *Nowe przestrzenie w miastach (na obszarach zurbanizowanych)*, [w:] *Nowe przestrzenie w miastach, ich organizacja i funkcje*, I. Jażdżewska (red.). XIX Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Lorens P., 2010, *Definiowanie współczesnej przestrzeni publicznej*, [w:] *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych. Miasto, metropolia, region*, P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.). Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk: 6–20.
- Madurowicz M., 2014, *Kształtowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*. IGS-EiGP, Warszawa.
- Maik W., 2011, *Przestrzeń publiczna w mieście: pojęcie, ujęcia badawcze, funkcje i ewolucja zjawiska*, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Mantey D., Kępkowicz A., 2018, *Types of Public Spaces: The Polish Contribution to the Discussion of Suburban Public Space*. The Professional Geographer, 70, 4: 633–654.
- Mantey D., Kępkowicz A., Lasiewicz-Sych A., 2014, *Kształtowanie przestrzeni publicznej suburbiów w kontekście integracji społecznej – wyzwania badawcze*, [w:] *Krajobraz jako nośnik idei. Ujęcia teoretyczne i humanistyczne*, K. Kołodziejczyk, D. Chylińska, A. Zareba (red.). IGiRR UW, Wrocław: 203–212.
- Mantey D., Sudra P., 2018, *Types of suburbs in post-socialist Poland and their potential for creating public spaces*. Cities.
- Masik G., 2006, *Ład miejskiej przestrzeni publicznej elementem, jakości życia. Przykład Trójmiasta*, [w:] *Przestrzenie miast postsocjalistycznych. Studia społecznych przemian przestrzeni zurbanizowanej*, M. Czepczyński (red.). Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań: 109–128.
- Mierzejewska L., 2001, *Tereny zielone w strukturze przestrzennej Poznania*. Wyd. PTPN, Poznań.
- Mierzejewska L., 2011a, *Przestrzeń publiczna strefy podmiejskiej (na przykładzie Poznania)*, [w:] *Problemy rozwoju lokalnego i regionalnego na początku XXI w. Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 15. IGSEiGP UAM, Poznań.

- Mierzejewska L., 2011b, *Zieleń miejska jako przestrzeń publiczna*, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Mironowicz I., 2010, *Współczesne dylematy przestrzeni publicznej*. [w:] *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych. Miasto, metropolia, region*, P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.). Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk: 36–49.
- Nawrocki T., 2009, *Śląskie Detroit – Śląska Silesia? Kilka uwag o przestrzeni publicznej dwóch śląskich miast*, [w:] *Człowiek – miasto – region. Związki i interakcje*, G. Gorzelak, M.S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir (red.). Wyd. Scholar, Warszawa: 151–171.
- Niessen S., 2008, *Urban Transformation from Public and Private Space to Space of Hybrid Character*. Czech Sociological Review, 44(6): 1129–1149.
- Pancewicz Ł., 2010, *Prywatyzacja przestrzeni publicznych*, [w:] *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych. Miasto, metropolia, region*, P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.). Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk: 80–91.
- Parysek J., 2011, *University of British Columbia w Vancouver (Kanada) jako przestrzeń publiczna szczególnego rodzaju*, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Parysek J., Guarino E., Mierzejewska L., 1995, *Wybrane problemy teoretyczno-metodologiczne delimitacji centrum miasta*, [w:] *Centra i peryferie dużych miast, transformacja i przyszłość. Pojęcia i metody badawcze*, J. Kaczmarek (red.). VIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Piotrowska E., 2010, *Nowa jakość miasta w przestrzeniach publicznych*, [w:] *Funkcje miast jako czynnik kształtowania przestrzeni miejskiej*, J. Ślōdczyk, A. Dembicka-Niemiec (red.). Studia Miejskie, 2: 219–231.
- Przybylska L., 2008, *Zróżnicowanie przestrzeni sakralnej Gdyni*. Wydawnictwo Bernardinum, Gdynia–Pelplin.
- Przybylska L., 2014, *Sakralizacja przestrzeni publicznych w Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Ratajczak W., 2018, *Przestrzeń publiczna w aspekcie geograficznym i społecznym*. Studia KPZK, 183: 103–117.
- Rewers E., 2005, *Post-Polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*. Towarzystwo Autorów i Wydawnictw Prac Naukowych Universitas, Kraków.
- Runge J., 2017, *Przestrzeń społeczna miasta – dylematy geograficzno-metodologiczne*. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 27: 99–109.
- Runge J., Krzysztofik R., Kantor-Pietraga I., 2011, *Problem rynku jako przestrzeni publicznej w wybranych miastach konurbacji katowickiej*, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Runge J., Spórna T., 2011, *Przestrzeń publiczna w wybranych miastach województwa śląskiego*, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Sagan I., 2017, *Miasto. Nowa kwestia i nowa polityka*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Sobczyński M., Wolaniuk A., 2010, *Współczesne tendencje przemian centrów dużych miast Polski na przykładzie Łodzi, Gdańska i Krakowa*. Studia Miejskie, 2: 13–35.

- Suliborski A., 2011, *Przemiana funkcji miejsca w historycznej dzielnicy przemysłowej Łodzi – Posiadłach Wodno-Fabrycznych*, [w:] *Koncepcje i problemy badawcze w geografii*, K. Marciniak, K. Sikora, D. Sokołowski (red.). Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz.
- Suliborski A., Wójcik M. (red.), 2014, *Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki*. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Szmytkowska M., 2008, *Kształtowanie nowych funkcji centrów czy symptomy kryzysów ulic 'salonów miast'?*, [w:] *Szata informacyjna miasta*, B. Jałowicki, W. Łukowski (red.). Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa: 126–136.
- Szmytkowska M., 2016, *Realizacje urbanistyczne w mieście postindustrialnym i ich wpływ na kształtowanie ładu przestrzennego*. *Studia Miejskie*, 22: 9–22.
- Szymańska W., 2011, *Percepcja i użytkowanie przestrzeni publicznej w średnim mieście*, [w:] *Przestrzeń publiczna miast*, I. Jażdżewska (red.). XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Tobiasz-Lis P., 2016, *Problem dysproporcji przestrzennych w badaniach geograficznych*, [w:] *Nowe i stare perspektywy oraz ujęcia w geografii na przełomie XX i XXI w.*, W. Maik, A. Suliborski, A. Wójcik (red.). *Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii*, 9. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Wallis A., 1979, *Informacja i gwar: o miejskim centrum*. PIW, Warszawa.
- Wojnarowska A., 2015, *Przestrzeń publiczna Uniejowa*. *Biuletyn Uniejowski*, 4: 25–44.
- Wojnarowska A., 2017a, *Rewitalizacja a jakość przestrzeni publicznej centrum miasta*. *Mazowsze. Studia Regionalne*, 21: 35–52.
- Wojnarowska A., 2017b, *Jakość przestrzeni publicznej centrum miasta. Przykład miast średnich regionu łódzkiego*. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Wojnarowska A., Strumiłło K., 2002, *Przestrzenie publiczne w centrum miasta jako obszary komunikacji pieszej, a zarazem miejsce komunikacji społecznej*, [w:] *Przestrzeń dla komunikacji w mieście*, W. Wicher (red.). Instytut Projektowania Urbanistycznego Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Zukin S., 2008, *The Cultures of Cities*. Blackwell Publishing, Oxford.